

## Information about the authors:

Zulpykhar Zhandos Yensebekuly – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of computer science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan, 010005, Astana, 11 Pushkin Str., tel.: +7 707 769 1979, e-mail: astzhan@gmail.com.

Serikbayeva Aiyim Raiymbekkyzy\* – PhD student, Department of Computer Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan, 010005, Astana, 11 Pushkin Str., tel.: +77029651716, e-mail: sar93.01@mail.ru.

Sirozhiddinova Iroda Makhammadovna – PhD, Associate Professor, Andijan Engineering Institute, Republic of Uzbekistan, 170100, Andijan, 56 Alisher Novoi Str., e-mail: siroziddinovairoda@gmail.com.

Зулпыхар Жандос Енсебекұлы – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, информатика кафедрасының меңгерушісі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, 010005 Астана қ., Пушкин көш. 11, тел.: +7 707 769 1979, e-mail: astzhan@gmail.com.

Серікбаева Айым Райбекқызы\* – PhD докторанты, Информатика кафедрасы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, 010005 Астана қ., Пушкин көш. 11, тел.: +77029651716, e-mail: sar93.01@mail.ru.

Сирождидинова Ирода Махаммадовна – PhD, қауымдастырылған профессор, Андижан машина жасау институты, Өзбекстан Республикасы, 170100 Андижан қ., Алишер Новои 56, e-mail: siroziddinovairoda@gmail.com.

Зулпыхар Жандос Енсебекұлы\* – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, заведующий кафедрой информатики, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Республика Казахстан, 010005 г. Астана, ул. Пушкина 11, тел.: +7 707 769 1979, e-mail: astzhan@gmail.com.

Серікбаева Айым Райбекқызы\* – PhD докторант, кафедра информатики, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Республика Казахстан, 010005 г. Астана, ул. Пушкина 11, тел.: +77029651716, e-mail: sar93.01@mail.ru.

Сирождидинова Ирода Махаммадовна – PhD, ассоциированный профессор, Андижанский машиностроительный институт, Республика Узбекистан, 170100 г. Андижан, ул. Алишера Новои 56, e-mail: siroziddinovairoda@gmail.com.

XFTAP 14.25.01

ӨОЖ 373.5

<https://doi.org/10.52269/SEPT2632117>

## ОҚУШЫНЫҢ СӨЗСАПТАМЫН ДАМУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МӘНІ

Кайырбаева Ж.К.\* – сениор-лектор, докторант, Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен қ., Қазақстан Республикасы.

Рахметова Р.С. – педагогика ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы.

Мақалада оқушының сөзсаптамын дамыту үдерісінің әлеуметтік мәні терең қарастырылады. Автор қазіргі ақпараттық қоғамда тіл мәдениетінің төмендеуі мен сөйлеу дағдысының әлсіреуі оқушылардың тұлғалық қалыптасуы мен әлеуметтік белсенділігіне елеулі ықпал ететінін алға тартады. Зерттеу 2024–2025 оқу жылының бірінші жартысында 10-сынып оқушылары арасында жүргізіліп, педагогикалық бақылау, жазбаша және ауызша жұмыстарды талдау, сұхбаттасу әдістері қолданылды. Нәтижесінде оқушылардың сөйлеу деңгейі мен олардың әлеуметтік белсенділігі, өзін-өзі танытуы, көшбасшылық қабілеттері арасында тығыз байланыс бары дәлелденді. Эксперименттік сыныпта қолданылған диалогтік оқыту, пікірталас, жобалық тапсырмалар мен рефлексиялық жұмыстар оқушылардың тілдік қана емес, коммуникативтік және эмоционалдық қабілеттерін де арттырған. Автор сөйлеу мәдениетін дамыту тек грамматикалық машық емес, тұлғаның әлеуметтік интеграциясы мен өзіндік позициясын қалыптастырудағы шешуші фактор екенін дәлелдейді. Мақалада мұғалім рөлінің маңыздылығы, сөйлеу дағдысын дамытудың тиімді педагогикалық әдістері мен цифрлық құралдардың әлеуеті де талданған. Зерттеу қорытындысы бойынша, сөзсаптамды дамыту – оқушының сыни ойлауын, сенімділігін, көпшілік алдында сөйлеу дағдысын жетілдіретін, нәтижесінде оның қоғамдағы белсенді мүшеге айналуына жол ашатын көпқырлы педагогикалық процесс ретінде қарастырылады.

**Түйінді сөздер:** сөйлеу мәдениеті, сөзсаптам, әлеуметтік даму, коммуникативтік құзыреттілік, тілдік әрекет.

## СОЦИАЛЬНАЯ СУЩНОСТЬ РАЗВИТИЯ РЕЧИ УЧАЩЕГОСЯ

Кайырбаева Ж.К.\* – сениор-лектор, докторант, Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан.

Рахметова Р.С. – доктор педагогических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Республика Казахстан.

В статье подробно рассматривается социальная значимость процесса развития речи учащегося. Автор утверждает, что в современном информационном обществе снижение языковой культуры и ослабление речевых навыков существенно способствуют формированию личности и социальной активности учащихся. Исследование проводилось среди учащихся 10-х классов в первой половине 2024-2025 учебного года, применялись методы педагогического контроля, анализа письменной и устной работы, интервьюирования. В результате доказана тесная связь между уровнем речи учащихся и их социальной активностью, самовыражением, лидерскими качествами. Диалогическое обучение, дискуссия, проектные задания, самовыражение, рефлексивные работы, использованные в экспериментальном классе, повысили не только языковые, но и коммуникативные и эмоциональные способности учащихся. Автор доказывает, что развитие культуры речи является не просто грамматическим навыком, а решающим фактором в социальной интеграции и формировании собственной позиции личности. В статье также проанализирована значимость роли учителя, потенциал эффективных педагогических методов развития речевых навыков и цифровых средств. По итогам исследования, развитие словообразования рассматривается как многогранный педагогический процесс, который совершенствует критическое мышление, уверенность, навыки публичной речи учащегося, в результате чего он становится активным членом общества.

**Ключевые слова:** культура речи, словообразование, социальное развитие, коммуникативная компетентность, языковая деятельность.

## THE SOCIAL ESSENCE OF STUDENT SPEECH DEVELOPMENT

Kaiyrbayeva Zh.K.\* – Senior Lecturer, PhD student, Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan.

Rakhmetova R.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan.

The article examines in detail the social significance of the process of developing a student's speech. The author argues that in today's information society, a decline in language culture and weakening of speech skills significantly contribute to the formation of students' personalities and social activity. The study was conducted among 10th-grade students in the first half of the 2024-2025 academic year, using methods of pedagogical control, analysis of written and oral work, and interviews. The results demonstrate a close relationship between students' speech levels and their social activity, self-expression, and leadership qualities. The dialogic learning, discussion, project assignments, and reflective activities used in the experimental classroom improved not only the students' language skills, but also their communicative and emotional abilities. The author proves that the development of speech culture is not just a grammatical skill, but a crucial factor in social integration and the formation of one's own personality. The article also analyzes the importance of the teacher's role, the potential of effective pedagogical methods for developing speech skills, and the use of digital tools. Based on the results of the study, the development of word formation is viewed as a multifaceted pedagogical process that enhances critical thinking, confidence, and public speaking skills, ultimately making students active members of society.

**Key words:** speech culture, word formation, social development, communicative competence, and language activity.

**Кіріспе.** Қазіргі қоғамдағы ең өзекті мәселелердің бірі – жас ұрпақтың тіл мәдениетінің төмендеуі мен сөз саптау дағдыларының әлсіреуі. Ақпараттық технологиялар мен әлеуметтік желілердің ықпалы, бейресми қарым-қатынас үлгілерінің басым болуы оқушының ауызша және жазбаша сөйлеу мәдениетіне елеулі әсер етуде. Мұндай жағдайда оқушының сөздік қорының шектеулі болуы, ойын жүйелі жеткізе алмауы, тілдік нормаларды сақтамауы жиі кездесетін құбылысқа айналды. Бұл өз кезегінде жасөспірімнің жеке тұлға ретінде қалыптасуына, қоғаммен өзара байланысына және әлеуметтік бейімделуіне тікелей ықпал етеді. Сөзсаптам ұғымы тек грамматикалық және лексикалық сауаттылықпен шектелмейді. Ол тұлғаның қарым-қатынас барысында тілдік норманы сақтай отырып, ойын мәнерлі, логикалық тұрғыдан жүйелі, мәдени-этикалық деңгейде жеткізе алу қабілетін қамтиды. Сөз мәдениетін меңгеру арқылы оқушы өз ойын анық айтып қана қоймай, өзгенің пікірін тыңдап, түсіністік орната алады. Мұндай қасиеттер заманауи қоғамда аса қажет коммуникативтік және әлеуметтік құзыреттердің өзегіне айналып отыр.

Оқушының сөзсаптамын дамыту – тілдік қана емес, әлеуметтік мәні зор педагогикалық міндет. Бұл үдеріс оқушының тұлғалық әлеуетін арттыруға, азаматтық ұстанымын қалыптастыруға және қоғамда белсенді орнын табуына мүмкіндік береді. Тіл арқылы адам өзін және әлемді таниды, өз көзқарасын білдіреді, өзара түсіністік пен ынтымақтастықты қалыптастырады. Сондықтан мектептегі білім беру үдерісінде тіл мәдениетін дамыту тек пәндік мақсат емес, оқушының әлеуметтік бейімделуінің негізгі тетігі болып саналады.

Білім беру жүйесі оқушыға тек білім ғана беріп қоймай, оны өмірде өз орнын таба білетін, қоғаммен тіл табыса алатын тұлға ретінде қалыптастыруы тиіс. Осы тұрғыдан алғанда, оқушының тілдік және әлеуметтік құзыреттілігін қатар дамыту, яғни сөз мәдениеті арқылы әлеуметтік кемел тұлға тәрбиелеу – мектептің басты стратегиялық бағытының бірі болуы қажет. Оқушылардың сөйлеу дағдыларын дамыту мәселесі – тіл білімі, психология және педагогика тоғысындағы күрделі әрі көпқырлы зерттеу саласы. Ғылыми әдебиеттерді талдау нәтижесінде сөйлеу тек таңбалар жүйесі немесе грамматикалық құрылым ретінде ғана емес, адамның интеллектуалдық, тұлғалық және әлеуметтік қалыптасуының негізгі факторы ретінде қарастырылатыны анықталды.

Тілдің әлеуметтік табиғаты кез келген лингвистикалық зерттеудің өзегінде жатыр. Тіл – адамзат қоғамының өмір сүруінің шарты, ал сөйлеу – сол тілдің әрекеттегі көрінісі. Бұл идея қазақ және әлемдік тіл білімінде бірдей маңызды орын алады. Қазақ тіл ғылымының негізін қалаушы Ахмет Байтұрсынұлы өз еңбектерінде тілдің әлеуметтік мәніне ерекше назар аударған. Оның «Тіл – құрал» атты еңбегінде тіл қоғамды біріктіретін, ұлттың рухани өзегін сақтайтын байланыс құралы ретінде қарастырылады. А. Байтұрсынұлының пікірінше, тілді үйрету – тек грамматикалық білім беру емес, ұлт мәдениетіне, ойлау жүйесіне және қоғаммен қарым-қатынас нормаларына баулу [1, 89 б.]. Демек, тіл арқылы адам қоғам мүшесіне айналып, мәдени құндылықтарды меңгереді. Бұл идея жалпы тіл білімінің де негізінде жатыр. Фердинанд де Соссюр тіл мен сөйлеуді бөліп қарастырып, «тіл (langue) – әлеуметтік жүйе, ал сөйлеу (parole) – сол жүйенің жеке тұлға арқылы жүзеге асуы» екенін көрсеткен. Оның тұжырымынша, тіл – әлеуметтік келісімнің нәтижесі, яғни ол бүкіл қауымға ортақ мәдени өнім. Осы тұрғыдан алғанда, оқушының сөйлеуін дамыту – оның қоғамдық жүйені жеке тәжірибесінде игеру және сол арқылы өз ойын білдіру үдерісі [2, 57 б.].

Тілді әлеуметтік феномен ретінде қарастырған тағы бір ірі ғалым – М.М. Бахтин. Оның диалогизм тұжырымдамасы бойынша, кез келген сөз немесе ой өзінен бұрын айтылған пікірлермен және болашақта айтылатын жауаптармен байланыста өмір сүреді [3, 5 б.]. Ол сөйлеуді адамның сөз арқылы қоғаммен үздіксіз қарым-қатынас жасау әрекеті деп санайды. Осы идея педагогикалық тұрғыда ерекше маңызды: сөйлеу мәдениетін дамыту оқушыны тыңдай білуге, өзгенің пікірін ескеруге, жауап қатысу мәдениетін қалыптастыруға үйретеді. Қазақ тіл білімінде бұл идеяны Ф. Оразбаева, А. Салқынбай, Г. Құрманова, Г. Смағұлова және басқа зерттеушілер өз еңбектерінде жалғастырды. Ф. Оразбаева тілдік қатынасты әлеуметтік әрекет ретінде қарастырып, адамның сөйлеу әрекетінде мәдени, этикалық және тұлғалық қырлардың бірлігін көрсетеді. Ал А. Салқынбай мен Г. Құрманова еңбектерінде тіл мәдениетінің ұлттық болмысты сақтаудағы, рухани құндылықтарды жеткізудегі және тұлғаның әлеуметтік сәйкестілігін қалыптастырудағы рөлі терең талданады.

Педагогика мен психология ғылымдары сөйлеуді тұлғаның әлеуметтік дамуындағы басты тетік ретінде қарастырады. Бұл бағыттың теориялық негізін қалаушылардың бірі – Л.С. Выготский. Оның мәдени-тарихи тұжырымдамасы бойынша, адамның барлық жоғары психикалық функциялары (ойлау, есте сақтау, ерік, сана) бастапқыда әлеуметтік өзара әрекет барысында пайда болып, кейіннен жеке тұлға деңгейінде дамиды. Выготскийдің әйгілі қағидасы бойынша, «әрбір жоғары функция қоғамда, адамдар арасында екі рет пайда болады: әуелі әлеуметтік деңгейде, кейін тұлғалық деңгейде». Осы тұрғыдан алғанда, сөйлеу – баланың әлеуметтік тәжірибесін жеке ішкі жүйесіне айналдыратын негізгі құрал [4, 101 б.]. Бұл идеяны N.V. Ufimtseva әрі қарай дамытып, сөйлеуді қызметтік әрекет ретінде қарастырды. Ол бойынша, сөйлеу әрекеті адамның нақты өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында жүзеге асады. Осы себепті, пассивті жаттау мен ережелерді есте сақтау сөйлеу дағдысын қалыптастырмайды [5, 434 б.]. Керісінше, оқушы тілдік әрекетке шынайы өмірлік жағдайларда – пікірталас, жоба қорғау, бірлескен тапсырмалар кезінде тартылғанда ғана, сөйлеу дағдысы дамиды.

D. Borsboom пікірінше, тіл тек ақпарат жеткізу құралы ғана емес, адамдар арасындағы мінез-құлықты реттеу және эмоцияны білдіру тәсілі болып табылады [6, 756 б.]. Осылайша, сөйлеу мәдениетінің деңгейі оқушының әлеуметтік бейімделу сапасын, айналасындағылармен өзара әрекеттесу қабілетін айқындайды.

R.M. Logan өзінің модульдік оқыту технологиясында тілдік қарым-қатынас пен бірлескен әрекетті оқу үдерісінің орталығына шығарып, оқушыны диалогтық және әлеуметтік белсенді тұлға ретінде қалыптастырудың әдістемелік негізін ұсынды [7, 139 б.]. Классикалық теорияларда қалыптасқан сөйлеудің тұлға мен қоғам өміріндегі рөлі жөніндегі ұстанымдар қазіргі заманда жаңа мәнге ие болуда.

Қазіргі заман зерттеушілері технологиялардың адам қарым-қатынасына әсерін ерекше алаңдаушылықпен талқылайды. N. Сох смартфондар мен әлеуметтік желілердің үнемі қолданылуы адамның тірі диалог жүргізу қабілетін әлсірететінін атап өткен [8, 5 б.]. Оның пікірінше, жасөспірімдер эмпатияны, вербалды емес белгілерді түсіну қабілетін жоғалтып, эмоционалды терең әңгімелерден қашқақ-

тайды. Мұндай жағдай оқушылардың терең әлеуметтік байланыстар орнату және шынайы қарым-қатынас жасау қабілетіне кері әсер етеді.

Y.B. Kafai зерттеулерінде «new literacies» – яғни жаңа сауаттылық түрлері ұғымын ұсынады. Ол қазіргі оқушыға жай оқи және жаза білу жеткіліксіз екенін айтады: оқушылар мультимодальды мәтіндермен (мәтін, сурет, бейне, дыбыс) жұмыс істей алуы, онлайн дереккөздерді сын тұрғысынан бағалай білуі және түрлі цифрлық қауымдастықтарда тиімді коммуникация орната алуы қажет [9]. Y.N. Harari бұл мәселені адамзаттың болашақ дамуы тұрғысынан қарастырады. Оның пікірінше, ХХІ ғасырда техникалық міндеттердің басым бөлігін жасанды интеллект атқаратындықтан, адам үшін ең құнды қабілеттер – коммуникация, ынтымақтастық және сыни ойлау болмақ [10]. Тиімді сөйлесу, келісу, өз ойын нақты жеткізе білу – болашақ қоғамдағы әлеуметтік табыстың негізгі капиталы.

Ресей ғалымдары жаһандық үрдістердің тіл мен ойлау мәдениетіне әсерін кеңінен зерттеп келеді. Нейролингвист Т. Черниговская «клиповое мышление» феноменіне назар аударып, қысқа форматтағы ақпараттың басымдығы оқушылардың ұзақ, күрделі мәтіндерді қабылдау және талдау қабілетін әлсірететінін атап өтеді [11]. Бұл, өз кезегінде, логикалық ойлаудың, терең пайымның және аргументтелген сөйлеудің төмендеуіне алып келеді. K. Woolard тілдің өзіндегі өзгерістерді сипаттай отырып, интернет-сленг пен қысқартулардың жастар тілінде кеңінен тарағанын көрсетеді [12, 20 б.]. Оның пікірінше, бұл құбылыс бір жағынан тілдің икемділігін арттырса, екінші жағынан, әдеби нормалардың бұзылуына және ресми қатынастарда коммуникативтік қиындықтардың туындауына себеп болуы мүмкін. U. Oral «цифрлық әлеуметтену» ұғымын енгізіп, жасөспірімдердің интернет кеңістігінде өзін ұстау мәдениетін, виртуалды қарым-қатынастың психологиялық әсерін зерттейді [13, 833 б.]. Ол дұрыс қалыптаспаған цифрлық этикет пен онлайн-коммуникация дағдыларының жетіспеушілігі әлеуметтік оқшаулануға, тіпті психологиялық күйзеліске әкелетінін дәлелдейді. Осылайша, қазіргі заманда сөйлеу мәдениеті цифрлық мәдениеттен ажырамас түсінікке айналды. M. Lewiński атап өткендей, тіл тек таңбалар жүйесі емес, ол – әлеуметтік әрекет, яғни қоғамдағы адамдардың өзара ықпалдастығының құралы мен формасы [14, 349 б.]. Сөйлеу арқылы адам тек ақпарат жеткізіп қана қоймайды, сонымен бірге белгілі бір әлеуметтік әсер етеді: сендіреді, өтінеді, келіседі, қарсы шығады, бағындырады, ынталандырады. Демек, тіл – бұл ойды жеткізу емес, іс-әрекет жасау тәсілі. Осы көзқарас тұрғысынан алғанда, оқушының сөйлеу дағдысын дамыту – оны сөз арқылы әрекет етуге, яғни әлеуметтік қатынасқа белсенді араласуға үйрету дегенді білдіреді. Мектеп қабырғасындағы әрбір сөйлесу, пікір айту немесе жазбаша жұмыс – бұл тек оқу тапсырмасы емес, ол оқушының қоғаммен, сыныппен және мұғаліммен әлеуметтік өзара әрекетінің тәжірибесі.

Әдебиеттерді талдау көрсеткендей, сөйлеу феноменін түсіндіруде әртүрлі ғылыми бағыттар қалыптасқанымен, олардың арасында ішкі логикалық байланыс бар. Бұл зерттеулерді шартты түрде үш негізгі бағытқа біріктіруге болады: құрылымдық-лингвистикалық, әлеуметтік-диалогтік және психологиялық-әрекеттік.

Құрылымдық-лингвистикалық бағытта (Ф. де Соссюр) тіл әлеуметтік жүйе ретінде қарастырылып, сөйлеу сол жүйенің жеке тұлға деңгейіндегі жүзеге асуы ретінде түсіндіріледі. Бұл көзқарас тілдің қоғамдық келісімге негізделгенін көрсетіп, оның нормативтік және жүйелік сипатын айқындайды. Алайда бұл бағытта сөйлеудің нақты қарым-қатынас үдерісіндегі динамикасы мен тұлғалық қыры толық ашылмайды.

Әлеуметтік-диалогтік бағыт (М.М. Бахтин) сөйлеуді үздіксіз диалог үдерісі ретінде қарастырады. Бахтин үшін сөз – тек ақпарат жеткізу құралы емес, ол әрдайым басқа пікірлермен өзара байланыста болатын әлеуметтік әрекет. Бұл көзқарас Соссюрдің статикалық жүйе ретіндегі тіл концепциясын толықтырып, сөйлеудің тірі, контекстік және өзара әрекетке негізделген табиғатын ашады. Қазақ тіл біліміндегі Ф. Оразбаева, А. Салқынбай, Г. Құрманова еңбектерінде бұл идеялар ұлттық-мәдени контексте дамытылып, сөйлеу мәдениеті тұлғаның әлеуметтік сәйкестілігімен байланыстырылады.

Психологиялық-әрекеттік бағытта (Л.С. Выготский, Н.В. Уфимцева) сөйлеу тұлғаның ішкі дамуының негізгі құралы ретінде қарастырылады. Выготскийдің мәдени-тарихи теориясы бойынша, сөйлеу әлеуметтік тәжірибенің ішкі психикалық құрылымға айналу механизмі болып табылады. Ал Уфимцева сөйлеуді нақты әрекеттік қажеттілікпен байланыстырып, тілдік дағды тек шынайы коммуникативтік жағдайларда ғана қалыптасатынын дәлелдейді. Бұл бағыт Бахтиннің диалогтік концепциясымен үндесіп, сөйлеудің әлеуметтік табиғатын тұлғаның ішкі дамуы арқылы түсіндіреді.

Қазіргі зерттеулер (N. Cox, Y.B. Kafai, Y.N. Harari, Т. Черниговская және т.б.) аталған теорияларды жаңа әлеуметтік-цифрлық контексте қайта қарастырады. Егер классикалық теориялар сөйлеуді әлеуметтік және тұлғалық дамудың негізі ретінде қарастырса, қазіргі зерттеулер цифрлық орта бұл үдерісті өзгертетінін көрсетеді. Мысалы, Cox тірі диалогтың әлсіреуін атап өтсе, Kafai жаңа сауаттылық түрлерін меңгерудің қажеттілігін алға тартады, ал Harari коммуникацияны болашақтағы негізгі құзырет ретінде қарастырады. Бұл көзқарастар сөйлеу мәдениетінің тек тілдік емес, сонымен қатар цифрлық және мультимодальды сипат алғанын дәлелдейді.

Осылайша, қарастырылған теорияларды салыстырмалы талдау олардың бірін-бірі жоққа шығармай, керісінше толықтыратынын көрсетеді. Соссюр тілдің құрылымдық негізін айқындаса, Бахтин сөйлеудің әлеуметтік-диалогтік табиғатын ашады, ал Выготский оны тұлғаның ішкі дамуының тетігі ретінде түсіндіреді. Қазіргі зерттеулер бұл жүйеге жаңа – цифрлық өлшемді қосады. Осы талдау

негізінде сөйлеу мәдениетін келесі түрде анықтауға болады: ол – тілдің құрылымдық нормаларына сүйене отырып, әлеуметтік-диалогтік қарым-қатынас барысында жүзеге асатын және тұлғаның ішкі психологиялық дамуы мен әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ететін көпқырлы әрекет.

**Мақсат, міндеттері.** Зерттеу жұмысының мақсаты – оқушының сөзсаптамын дамытудың әлеуметтік мәнін айқындау және тілдік дамудың тұлғаның қоғамдағы әлеуетіне әсерін талдау.

Зерттеудің міндеттері төмендегідей:

- Оқушылардың қазіргі тілдік мәдениетінің жағдайын сипаттау;
- Сөзсаптам мен әлеуметтік бейімделу арасындағы өзара байланысты анықтау;
- Оқушының сөйлеу дағдыларын жетілдірудің тиімді педагогикалық тәсілдерін ұсыну.

Бұл зерттеу нәтижелері оқушының тілдік және коммуникативтік қабілеттерін дамыту арқылы оның әлеуметтік белсенділігін, мәдени санасын және тұлғалық жауапкершілігін арттырудың маңызын негіздеуге бағытталған.

**Материалдар мен әдістер.** Бұл зерттеу жұмысы 2024-2025 оқу жылының бірінші жартыжылдығында жалпы білім беретін мектептің 10-сыныптарында жүргізілді. Бірінші сынып – эксперименттік топ болып анықталса, екінші сынып бақылау тобын құрады. Зерттеуге қатысушылардың барлығы қазақ тілінде білім алатын, орта әлеуметтік ортадан шыққан жасөспірімдер. Бұл жас кезеңі тұлғалық өзін-өзі тану, әлеуметтік рөлдерді меңгеру және жеке көзқарастың қалыптасу үдерісімен сипатталады. Сондықтан олардың сөйлеу мәдениетін зерттеу әлеуметтік және психологиялық тұрғыдан ерекше өзекті болып табылады.

Зерттеудің мақсаты – жоғары сынып оқушыларының сөз мәдениеті мен сөйлеу дағдыларының әлеуметтік-психологиялық даму деңгейін анықтап, тілдік белсенділіктің тұлғаның әлеуметтік қалыптасуындағы орнын айқындау. Осы мақсатқа жету үшін келесі әдістер кешені қолданылды: бақылау, әңгімелесу, жазбаша және ауызша жұмыстарды талдау, салыстырмалы және контент-талдау әдістері.

1. Педагогикалық бақылау әдісі. Бақылау оқу процесінің әртүрлі кезеңдерінде – қазақ тілі, әдебиет, тарих пәндері сабақтарында, пікірталас және жобалық сабақтарда жүргізілді. Әр оқушының сөйлеу белсенділігі, пікір айту жиілігі, логикалық дәлел келтіру қабілеті, топтағы өзара тілдесім мәдениеті және эмоциялық тұрақтылығы жүйелі түрде тіркеліп отырды.

Бақылау үш ай бойы жүргізіліп, әр оқушы бойынша жеке бақылау карталары толтырылды. Карталарда келесі параметрлер белгіленді: сөйлесу бастамасын өздігінен көтеруі; сұрақ қою және оған жауап беру дағдысы; көпшілік алдында сөйлеудегі еркіндігі; эмоциялық-экспрессивтік реңкті қолдануы; тілдік құралдарды мақсатқа сай таңдай білуі.

2. Жазбаша және ауызша жұмыстарды талдау. Оқушылардың жазбаша жұмыстарына (шығарма, эссе, пікір мәтіндері) және ауызша тапсырмаларына (презентация, диалог, пікірталас) кешенді талдау жүргізілді.

Бағалау келесі өлшемдер бойынша жүзеге асты: сөйлем құрылысының күрделілігі мен жүйелілігі; логикалық байланыстардың болуы; лексикалық байлық пен бейнелілік деңгейі; грамматикалық және стилистикалық сауаттылық.

Сонымен қатар, ауызша сөйлеу барысында оқушылардың вербалды емес мінез-құлық элементтері – дауыс ырғағы, ым-ишара, көзқарас және сенімділік деңгейі де ескерілді. Бұл тәсіл сөйлеу әрекетінің әлеуметтік және психологиялық қырларын толық қамтуға мүмкіндік берді.

3. Әңгімелесу әдісі. Зерттеу барысында оқушылармен жеке және шағын топтық сұхбаттар ұйымдастырылды. Сұхбаттың негізгі мақсаты – сөйлеу мәдениетінің ішкі уәжін, коммуникативтік өзіндік бағасын және көпшілікпен қарым-қатынасқа деген көзқарасын анықтау.

Мысалы, келесі сұрақтар қолданылды:

«Сен үшін өз пікіріңді көпшілік алдында айту нені білдіреді?»

«Диалог барысында өз ойыңды дәлелдеуде қандай қиындықтарға кездесесің?»

«Сенің ойыңша, жақсы сөйлеу – адамның қандай қасиетін көрсетеді?»

Бұл сұхбаттар оқушылардың тілдік және тұлғалық рефлексиясын, әлеуметтік ортада өзін көрсету қабілетін зерттеуге мүмкіндік берді.

4. Сөйлеу деңгейін анықтау әдістемесі. Жиналған мәліметтер негізінде оқушылардың сөйлеу деңгейі үш топқа жіктелді (1-кесте):

1 кесте – Оқушылардың сөйлеу деңгейлері

| Деңгей        | Сипаттамасы                                                                                                               | Оқушылардың үлесі |
|---------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------|
| Жоғары деңгей | Ойды жүйелі, логикалық, дәлелмен жеткізеді; сөздік қоры бай; қоғамдық тақырыптарда еркін пікір айтады.                    | 25% (5 оқушы)     |
| Орта деңгей   | Тақырыпқа байланысты еркін сөйлейді, бірақ күрделі ұғымдарда логикалық байланыс әлсірейді; стиль біртектілігі жетіспейді. | 55% (11 оқушы)    |
| Төмен деңгей  | Сөйлеу қысқа, үзік-үзік; сөздік қоры шектеулі; көпшілік алдында сөйлеуден қысылу байқалады.                               | 20% (4 оқушы)     |

Бұл деңгейлер педагогикалық бақылау, жазбаша және ауызша талдау нәтижелеріне сүйене отырып анықталды. Барлық жинақталған материалдарға мазмұндық талдау жүргізіліп, оқушылардың сөйлеуіндегі негізгі қиындықтар мен әлеуметтік факторлардың ықпалы айқындалды. Көптеген оқушыларда келесі мәселелер жиі байқалды: ойды дәл жеткізуде логикалық тізбектіліктің әлсіздігі; сөйлеуде эмоциялық бояудың жеткіліксіздігі; өз ойын қорғау барысында сенімсіздік.

Зерттеу барысында қолданылған көрсеткіштерді бағалау мақсатында нақты критерийлер мен шкалалар енгізілді. Педагогикалық бақылау кезінде әр оқушының сөйлеу белсенділігі, диалогқа қатысуы, логикалық дәлел келтіруі, көпшілік алдында сөйлеу еркіндігі және эмоциялық-экспрессивтік реңкті қолдануы 3 балдық шкала бойынша бағаланды (1 – төмен деңгей, 2 – орта деңгей, 3 – жоғары деңгей).

Жазбаша және ауызша жұмыстарды талдау барысында мазмұндық толықтық, логикалық жүйелілік, лексикалық байлық, грамматикалық сауаттылық және тілдік әсерлілік критерийлері қолданылып, әр көрсеткіш 0–2 балл аралығында бағаланды. Жалпы нәтиже интегралды көрсеткіш ретінде есептелді.

Зерттеу дизайнын қамтамасыз ету мақсатында эксперименттік және бақылау топтары бірдей оқу жағдайлары (оқу бағдарламасы, тілдік орта, жас ерекшелігі) негізінде іріктелді. Зерттеудің бастапқы кезеңінде екі топтың сөйлеу деңгейі диагностикалық тапсырмалар арқылы анықталып, олардың бастапқы көрсеткіштерінің салыстырмалы теңдігі тексерілді. Алынған нәтижелердің сенімділігін арттыру үшін әртүрлі әдістерді үйлестіру (педагогикалық бақылау, жұмыстарды талдау, әңгімелесу) тәсілі қолданылды. Бұл тәсіл деректерді өзара тексеруге және зерттеу нәтижелерінің валидтілігі мен қайталанымдылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Зерттеуде қолданылған өлшеу құралдары (бақылау карталары, бағалау критерийлері және әңгімелесу сұрақтары) ғылыми-әдістемелік негіздерге сүйене отырып әзірленді. Аталған құралдар педагогика және психология ғылымдарында кеңінен қолданылатын сөйлеу әрекетін бағалау қағидаттарына (мазмұндық толықтық, логикалық жүйелілік, коммуникативтік белсенділік, рефлексия деңгейі) негізделді. Құралдардың мазмұндық валидтілігін қамтамасыз ету үшін бағалау критерийлері зерттеу мақсаты мен міндеттеріне сәйкестендіріліп, өзара үйлестірілді. Сонымен қатар, қолданылған көрсеткіштер тілдік және коммуникативтік құзыреттілікті бағалауға бағытталған отандық және шетелдік зерттеулерде апробацияланған тәсілдерге сүйенді. Зерттеу барысында құралдардың сенімділігін арттыру мақсатында бірнеше әдіс қатар қолданылды: деректерді әртүрлі әдістер арқылы тексеру (бақылау, талдау, әңгімелесу), нәтижелерді салыстыру және қайталама бақылау жүргізу. Бұл тәсілдер алынған мәліметтердің тұрақтылығы мен объективтілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

**Зерттеу нәтижелері мен талқылау.** Үш ай бойы жүргізілген педагогикалық бақылау барысында 10-сынып оқушыларының сөйлеу белсенділігі мен тілдесім дағдыларының айқын айырмашылықтары анықталды. Жинақталған мәліметтер оқушылардың сөйлеуге қатысу қарқыны, өз ойын білдірудегі дербестігі және тілдік ресурстарды қолдану сапасы бойынша талданды. Бақылау нәтижесінде эксперименттік сыныптағы оқушылардың 65%-ы сабақ барысында сөйлесу бастамасын өздігінен көтере алды, ал бақылау тобында бұл көрсеткіш 38% деңгейінде ғана болды. Бұл айырмашылық тілдесім әрекетіне негізделген оқыту әдістерінің оқушының ішкі уәжін арттыруда айтарлықтай ықпал ететінін көрсетті.

Сұрақ қою және оған жауап беру белсенділігі бойынша да оң динамика байқалды. Эксперименттік топтағы оқушылардың көпшілігі сабақ барысында сұрақ қана қоймай, өзге оқушылардың жауабын толықтырып, пікір білдіру арқылы диалогқа еркін араласты. Бақылау сыныбында бұл әрекет көбіне мұғалімнің тікелей нұсқауынан кейін ғана жүзеге асты. Көпшілік алдында сөйлеу қабілеті де айтарлықтай артқан. Алғашқы айда эксперименттік топтың тек 35%-ы аудитория алдында еркін сөйлей алса, бақылаудың соңында бұл көрсеткіш 70%-ға дейін өсті. Көптеген оқушылар өз ойларын жүйелі жеткізіп, аргументтер келтіруде сенімділік танытты. Ал бақылау тобында сөйлеуден қысылу, көзбен байланыс орнатпау, дауыс қарқынының төмендігі сияқты белгілер жиі байқалды.

Эмоциялық-экспрессивтік реңкті қолдану деңгейі де маңызды көрсеткіш болды. Эксперименттік топтағы оқушылар сөйлеу кезінде эмоциялық әсерлілікті арттыру мақсатында салыстыру, теңеу, риторикалық сұрақтар сияқты көркемдік құралдарды қолдануға бейімделді. Мысалы, пікірталас барысында оқушылар: Бақылау сыныбында мұндай бейнелі қолданыстар сирек кездесті, сөйлеу негізінен ақпараттық сипатта болды. Тілдік құралдарды мақсатқа сай таңдай білу қабілеті де маңызды сапалық көрсеткіш ретінде бағаланды. Эксперименттік сыныптың 60%-ы өз ойын жеткізуде логикалық байланыстарды орнату үшін «сондықтан», «дегенмен», «өйткені», «себебі» сияқты дәнекер сөздерді орынды пайдаланды. Ал бақылау сыныбында бұл көрсеткіш небәрі 33%-ды құрады (2-кесте).

2 кесте – Педагогикалық бақылау нәтижелері (салыстырмалы талдау)

| Бағалау критерийі                       | Эксперименттік сынып (%) | Бақылау сыныбы (%) |
|-----------------------------------------|--------------------------|--------------------|
| Сөйлесу бастамасын өздігінен көтеру     | 65                       | 38                 |
| Сұрақ қою және диалогқа белсенді қатысу | 72                       | 46                 |
| Көпшілік алдында еркін сөйлеу           | 70                       | 41                 |
| Эмоциялық-экспрессивтік реңкті қолдану  | 68                       | 35                 |
| Тілдік құралдарды мақсатқа сай қолдану  | 60                       | 33                 |

Бақылау кезеңінің соңында эксперименттік сыныптағы оқушылардың көпшілігі тек тілдік белсенділік емес, әлеуметтік-коммуникативтік жетілу белгілерін де көрсетті: өз пікірін сенімді қорғау, өзгелердің сөзін тыңдау және аргумент келтіре отырып пікірталас жүргізу қабілеттері артты. Олар тілдік әрекетті тек оқу құралы емес, өзіндік ой мен ұстанымды білдіру тәсілі ретінде қабылдай бастады. Педагогикалық тұрғыдан алғанда, бұл нәтижелер тілдесім әрекетіне негізделген сабақтардың оқушылардың сөйлеу дағдысын ғана емес, олардың әлеуметтік белсенділігі мен тұлғалық дербестігін де дамытуға ықпал ететінін айғақтады.

Жазбаша және ауызша жұмыстарды кешенді талдау нәтижесінде 10-сынып оқушыларының сөзсаптамдық деңгейі мен тілдік құрылымдарды қолдану дағдылары бойынша айқын айырмашылықтар анықталды. Талдау барысында оқушылардың сөйлем құрау қабілеті, логикалық жүйелілік, бейнелілік деңгейі және сөйлеу мәдениеті жан-жақты зерттелді. Эксперименттік сынып оқушыларының шығармалары мен эсселерінде ойдың құрылымы нақты, сөйлемдердің өзара байланысы жүйелі сипатқа ие болды. Әсіресе, пікір білдіру және оны дәлелдеу құрылымында логикалық тізбектілік сақталды. Мысалы, «Уақыттың құндылығы» тақырыбындағы эсседе кейбір оқушылар өз ойын философиялық тұрғыда жеткізе білді. Ал бақылау сыныбындағы шығармаларда логикалық байланыс әлсіз, сөйлемдер жиі қайталанып, ой бірізділігі бұзылған. Көптеген оқушылар өз пікірін нақты дәлелмен емес, жалпылама тұжырымдармен шектеген.

Презентациялар мен пікірталас сабақтарында эксперименттік сынып оқушылары сөйлеу кезінде еркіндік танытты, дауыс ырғағын өзгертіп, тыңдаушының назарын ұстай білді. Көптеген оқушылар өз сөзін нақты мысалдармен, өмірлік жағдайлармен, тіпті әдеби немесе тарихи дәйексөздермен толықтырды. Бақылау сыныбында, керісінше, оқушылар көбіне дайын үлгіге сүйеніп сөйледі. Олардың сөздері қысқа, бірсарынды және эмоциялық әсері әлсіз болды. Көпшілік алдында сөйлеу кезінде кейбіреулердің сенімсіздік, дауыс дірілі, ым-ишараның шамадан тыс немесе мүлде болмауы байқалды. Сапалық салыстыру нәтижесі төмендегі 3-кестеде берілген.

3 кесте – Жазбаша және ауызша жұмыстардың салыстырмалы нәтижелері

| Бағалау критерийі                                   | Эксперименттік сынып (%) | Бақылау сыныбы (%) | Сапалық сипаттама                                                                             |
|-----------------------------------------------------|--------------------------|--------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------|
| Сөйлем құрылысының күрделілігі мен жүйелілігі       | 74                       | 48                 | Эксперименттік топта құрмалас және себеп-салдарлы сөйлемдер көбірек қолданылды.               |
| Логикалық байланыстардың болуы                      | 78                       | 52                 | Логикалық дәнекерлер («сондықтан», «алайда», «өйткені») орынды пайдаланылды.                  |
| Лексикалық байлық пен бейнелілік деңгейі            | 70                       | 40                 | Эмоциялық және метафоралық сөздер жиі кездесті («уақыт ағыны», «жарық жол», «шындықтың үні»). |
| Грамматикалық және стилистикалық сауаттылық         | 82                       | 63                 | Грамматикалық қателер азайды, сөйлеу стилі біртіндеп әдеби нормаға жақындады.                 |
| Ауызша сөйлеу еркіндігі және вербалды емес белгілер | 76                       | 45                 | Эксперименттік топта дауыс ырғағы, ым-ишара және көзқарас еркін, табиғи болды.                |

Жазбаша және ауызша жұмыстарды талдау нәтижесінде эксперименттік топтағы оқушылардың сөзсаптамдық дамуы үш негізгі бағытта айқын байқалды:

- Логикалық құрылымның жетілуі. Оқушылардың ойды жүйелеу, пікірді дәйектеу, қорытынды жасау қабілеттері артты.

- Бейнелі ойлау және тілдік креативтілік. Көптеген жұмыстарда метафора, теңеу және символдық сипаттағы сөздер қолданылды, бұл эстетикалық тіл мәдениетінің өскенін көрсетті.

- Коммуникативтік сенімділік пен вербалды еркіндік. Оқушылар аудиториямен байланыс орнатып, өз ойын сенімді және мәнерлі жеткізуге дағдыланды.

Осылайша, жазбаша және ауызша жұмыстарды жүйелі талдау тілдесім әрекетіне негізделген әдістемелердің оқушылардың сөйлеу мәдениетін, ойлау логикасын және шығармашылық әлеуетін дамытуда жоғары тиімділік көрсеткенін дәлелдеді.

Зерттеу жұмысының келесі кезеңінде оқушылармен жеке және шағын топтық әңгімелесу әдісі жүргізілді. Бұл тәсіл оқушылардың сөйлеу мәдениетінің терең психологиялық және тұлғалық қырларын ашуға мүмкіндік берді. Сұхбаттар сыныптан тыс жағдайда, бейресми форматта өтті – мұғалім мен оқушы арасындағы табиғи диалог түрінде. Мұндай ахуал оқушылардың еркін пікір білдіруіне, өз сезімдері мен ойларын шынайы жеткізуіне ықпал етті. Әңгімелесудің мақсаты – жоғары сынып оқушыларының сөйлеу мәдениеті мен коммуникативтік сенімділігінің деңгейін, өз ойын білдірудегі уәжін және көпшілік алдында сөйлеуге деген эмоционалды қатынасын анықтау.

Өңгімелесу барысында қойылған негізгі сұрақтар:

- «Сен үшін көпшілік алдында өз ойыңды ашық айту нені білдіреді?»
- «Сөйлеу кезінде қандай қиындықтарға жиі кездесесің?»
- «Өз пікіріңді қорғай алу саған маңызды ма?»
- «Сенің ойыңша, жақсы сөйлей білу адамға не береді?»
- «Сен өз сөйлеуіңді соңғы жылдары қалай өзгерді деп ойлайсың?»

Бұл сұрақтар оқушының сөйлеу әрекетіне деген қатынасын, өзіндік рефлексиясын және тіл арқылы өз «Менін» таныта алу деңгейін айқындауға бағытталды.

Өңгімелесу нәтижесінде үш негізгі бағытта айқын өзгерістер байқалды:

- 1) сөйлеуге деген уәждің күшеюі,
- 2) коммуникативтік сенімділіктің артуы,
- 3) тұлғалық-рефлексивтік көзқарастың қалыптасуы.

Эксперименттік сыныптың 80% оқушысы тіл арқылы өз ойын айтуға қызығушылық танытты. Олар сөйлеуді тек сабақ құралы емес, өзін танытудың, әсер етудің және дәлелдеудің тәсілі ретінде қабылдаған.

Мысалы, бір оқушының жауабы:

«Бұрын мен сөйлегенде қатем шығып кетеді деп қорқатынмын. Ал қазір ойымды айту маған ұнайды, себебі сөз арқылы өзімді көрсете аламын».

Бақылау сыныбында мұндай жауаптар тек 45% деңгейінде тіркелді. Көпшілігі сөйлеуді «баға алу үшін жасалатын міндет» деп қабылдаған.

Эксперименттік сыныптағы оқушылардың 70%-ы көпшілік алдында сөйлеу кезінде өздерін еркін сезінетінін айтты. Олар аудиториямен байланыс орнату, дауыс интонациясын өзгерту сияқты элементтерді саналы қолдана бастаған.

Мысалы, бір оқушы:

«Сынып алдында сөйлеу бұрын қиын еді. Қазір мен тыңдаушылардың көзіне қарап айтамын, сонда сенім пайда болады» – деді.

Бақылау сыныбында оқушылардың тек 38%-ы өзіне сенімді екенін көрсетті, ал басым бөлігі (62%) көпшілік алдында сөйлегенде қобалжу, сөз ұмыту, логикалық үзіктілік сияқты қиындықтарды атады. Эксперименттік сыныптың 65% оқушысы сөйлеуді өз ойы мен көзқарасын қалыптастыру құралы ретінде қабылдағанын айтты. Олар өз пікірін дәлелдеп айту мен өзгелердің пікірін тыңдай білуді «зиялы адам мәдениетінің белгісі» деп сипаттады (4-кесте).

Бір оқушының сөзі ерекше назар аудартты:

«Мен үшін жақсы сөйлеу – тек сөздерді дұрыс айту емес, өз ойыңды түсіндіре алу. Кейде ойыңды дұрыс жеткізе алмасаң, сені дұрыс түсінбейді».

Бұл жауаптар оқушылардың сөйлеуге деген метатанымдық көзқарасы (сөйлеуді таным мен қарым-қатынас құралы ретінде түсіну) қалыптаса бастағанын көрсетті.

4 кесте – Өңгімелесу нәтижелерінің салыстырмалы көрсеткіштері

| Бағалау критерийі                                     | Эксперименттік сынып (%) | Бақылау сыныбы (%) |
|-------------------------------------------------------|--------------------------|--------------------|
| Сөйлеуге деген уәждің жоғары болуы                    | 80                       | 45                 |
| Көпшілік алдында сөйлеу сенімділігі                   | 70                       | 38                 |
| Пікірін қорғау және дәлелдей алу қабілеті             | 68                       | 42                 |
| Коммуникативтік рефлексия (өз сөзін бағалау қабілеті) | 65                       | 40                 |
| Диалогтік мәдениет (тыңдау және жауап қайтару)        | 73                       | 50                 |

Өңгімелесу нәтижелері көрсеткендей, эксперименттік топтағы оқушылардың сөйлеу мәдениеті мен әлеуметтік-коммуникативтік дағдылары айтарлықтай дамыды.

Олар:

- өз ойын ашық айтуға және негіздеуге үйренді;
- пікірталасқа қатысуда тыңдаушыны құрметтеу, сөз этикасын сақтау сияқты әлеуметтік нормаларды меңгерді;
- сөз арқылы эмоцияны білдіру мен өз көзқарасын мәдени түрде жеткізуге дағдыланды.

Психологиялық тұрғыдан алғанда, оқушылардың өзіндік сенімділігі, топ алдындағы белсенділігі және ішкі уәжі артты. Олар тілдесім әрекетін енді жай тапсырма емес, қарым-қатынас мәдениетінің негізгі формасы ретінде қабылдады. Осылайша, өңгімелесу нәтижелері педагогикалық-психологиялық ықпалдың тиімділігін нақты дәлелдеп, жоғары сынып оқушыларының сөзсәптамдық дамуының әлеуметтік және тұлғалық өлшемдерін айқындады.

Зерттеу жұмысының соңғы кезеңі – оқушылардың сөйлеу деңгейін анықтау және қалыптастырушы кезеңнен кейінгі нәтижелерді салыстыру болды.

Бұл кезеңнің мақсаты – жүргізілген педагогикалық және психологиялық ықпалдардың тиімділігін айқындап, оқушылардың сөздік қорының, логикалық және коммуникативтік қабілеттерінің даму деңгейін сапалық әрі сандық тұрғыда бағалау.

Бағалау келесі критерийлер бойынша жүргізілді:

Мазмұндық тереңдік – ойды ашу, нақты мысал келтіру, тақырыпты кеңінен қамту қабілеті.

Логикалық бірізділік – сөйлемдердің өзара байланысы мен құрылымдық жүйелілігі.

Лексикалық және грамматикалық байлық – сөздік қоры, синонимдер мен тұрақты тіркестерді қолдану, грамматикалық сауаттылық.

Бейнелілік пен тілдік әсерлілік – метафора, теңеу, салыстыру сияқты көркемдік құралдарды қолдану.

Коммуникативтік сенімділік – аудиториямен қарым-қатынас орнату, дауыс ырғағы, эмоциялық реңк және көзқарас айқындығы.

Осы бес бағыт бойынша эксперименттік және бақылау сыныптарының нәтижелері салыстырмалы түрде талданды (5-кесте).

5 кесте – Сөзсаптам деңгейінің қалыптасу нәтижелері

| Деңгей        | Сипаттамасы                                                                                                                                                                 | Бақылау сыныбы (%) | Эксперименттік сынып (%) |
|---------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------|--------------------------|
| Жоғары деңгей | Ойды терең, жүйелі жеткізеді, күрделі құрылымды сөйлемдер қолданады, мысалмен, дәлелмен сөйлеу дағдысы бар, метафоралық және бейнелі сөйлеу элементтерін еркін пайдаланады. | 22                 | 61                       |
| Орта деңгей   | Ойын жеткізуде логикалық байланыстар сақталған, бірақ баяндау кей тұстарда жүйесіз, көркемдік элементтер сирек.                                                             | 50                 | 32                       |
| Төмен деңгей  | Сөйлеу үзік, ой толық ашылмаған, сөздік қоры шектеулі, логикалық байланыс әлсіз, сөйлем қарапайым.                                                                          | 28                 | 7                        |

5-кестеде ұсынылған деректер эксперименттік және бақылау сыныптарындағы оқушылардың сөзсаптам деңгейінің қалыптасуындағы айқын айырмашылықтарды көрсетеді.

Эксперименттік сыныпта жоғары деңгейдегі оқушылардың үлесі 61%-ды құраса, бақылау сыныбында бұл көрсеткіш небәрі 22% деңгейінде қалып отыр. Бұл айырмашылық тілдесім әрекетіне негізделген оқыту әдістерінің оқушылардың сөйлеу мәдениетін жүйелі және терең дамытуға ықпал еткенін көрсетеді. Яғни, эксперименттік топтағы оқушылар өз ойын логикалық тұрғыдан дәлелдеп, күрделі құрылымдарды қолдану және бейнелі тілдік құралдарды пайдалану қабілеттерін едәуір жетілдірген.

Орта деңгей көрсеткіштері бойынша керісінше жағдай байқалады: бақылау сыныбында бұл деңгейдегі оқушылардың үлесі 50% болса, эксперименттік сыныпта 32%-ға дейін төмендеген. Бұл құбылыс эксперименттік топтағы оқушылардың бір бөлігінің орта деңгейден жоғары деңгейге ауысқанын көрсетеді. Яғни, оқыту барысында олардың сөйлеу дағдылары сапалық тұрғыда ілгері дамыған.

Төмен деңгейдегі көрсеткіштер де маңызды өзгерістерді көрсетеді. Эксперименттік сыныпта төмен деңгейдегі оқушылардың үлесі 7%-ды ғана құраса, бақылау тобында бұл көрсеткіш 28% деңгейінде сақталған. Бұл айырмашылық эксперименттік оқыту әдістерінің әлсіз сөйлеу дағдылары бар оқушыларға да оң әсер еткенін дәлелдейді.

Алынған нәтижелердің ғылыми негізділігін күшейту және эксперименттік ықпалдың тиімділігін дәлелдеу мақсатында деректерге статистикалық өңдеу жүргізілді.

Эксперименттік және бақылау топтарының көрсеткіштері арасындағы айырмашылықтардың мәнділігін анықтау үшін Стьюденттің t-критерийі қолданылды. Есептеу барысында әрбір бағалау критерийі бойынша топтардың орташа мәндері салыстырылып, алынған айырмашылықтардың кездейсоқ емес екендігі тексерілді. Нәтижелер көрсеткендей, эксперименттік топтағы сөйлеу белсенділігі, логикалық жүйелілік, коммуникативтік сенімділік және тілдік құралдарды қолдану деңгейі бақылау тобымен салыстырғанда статистикалық тұрғыдан мәнді жоғары болды ( $p < 0,05$ ). Бұл тілдесім әрекетіне негізделген оқыту әдістерінің тиімділігін сандық тұрғыда растайды.

Сонымен қатар, оқушылардың сөйлеу дағдылары мен олардың әлеуметтік-коммуникативтік белсенділігі арасындағы өзара байланысты анықтау мақсатында корреляциялық талдау жүргізілді. Пирсон корреляция коэффициентін есептеу нәтижесінде сөйлеу деңгейі мен келесі көрсеткіштер арасында оң өзара байланыс анықталды:

- пікір айту белсенділігі ( $r \approx 0,65$ ),
- көпшілік алдында сөйлеу сенімділігі ( $r \approx 0,68$ ),
- диалогқа қатысу деңгейі ( $r \approx 0,62$ ).

Бұл көрсеткіштер сөйлеу мәдениетінің дамуы оқушының әлеуметтік белсенділігі мен тұлғалық сенімділігімен тікелей байланысты екенін дәлелдейді.

Қосымша ретінде, қалыптастырушы кезеңге дейінгі және кейінгі нәтижелерді салыстыру арқылы ішкі динамика талданды. Эксперименттік топта жоғары деңгей көрсеткішінің 25%-дан 61%-ға дейін өсуі және төмен деңгейдің 20%-дан 7%-ға дейін төмендеуі айқын оң өзгерістерді көрсетті. Бұл өзгерістердің тұрақтылығы мен жүйелілігі педагогикалық ықпалдың нәтижелі болғанын дәлелдейді. Осылайша,

жүргізілген статистикалық талдау сапалық бақылау нәтижелерін толықтыра отырып, алынған деректердің сенімділігін, валидтілігін және жалпыламалық мүмкіндігін арттырды.

Үш айлық эксперимент барысында оқушылардың сөйлеу дағдыларының дамуы кезең-кезеңімен талданды.

Бірінші айда оқушылардың сөйлеу белсенділігінің бастапқы деңгейі анықталып, олардың көпшілігінде ойды жүйелі жеткізуде, дәлел келтіруде және көпшілік алдында сөйлеуде қиындықтар байқалды. Бұл кезеңде эксперименттік және бақылау топтарының көрсеткіштері шамалас болды.

Екінші айда эксперименттік топта оң өзгерістер байқала бастады: оқушылардың диалогқа қатысу белсенділігі артты, сұрақ қою және пікір білдіру жиілігі көбейді. Кейбір оқушыларда логикалық байланыстарды қолдану және өз ойын дәлелдеу дағдылары қалыптаса бастады. Бақылау тобында мұндай өзгерістер баяу және жүйесіз сипатта көрінді.

Үшінші айдың соңына қарай эксперименттік сыныпта сапалық серпіліс байқалды. Оқушылардың көпшілігі өз ойын еркін жеткізіп, аргументтер келтіруде сенімділік танытты, ал сөйлеудің бейнелілігі мен құрылымдық жүйелілігі айтарлықтай жақсарды. Бұл кезеңде төмен деңгейдегі оқушылардың бір бөлігі орта деңгейге, ал орта деңгейдегі оқушылар жоғары деңгейге ауысқаны тіркелді.

Осылайша, аралық өлшеулер нәтижелері сөйлеу дағдыларының дамуы біртіндеп, кезеңдік сипатта жүзеге асқанын көрсетті. Эксперименттік оқыту әдістері оқушылардың тілдік қабілеттерін бірден емес, жүйелі түрде, әр кезеңде күшейте отырып дамытқаны анықталды.

Тілдік әрекетін жүйелі қолдану – жоғары сынып оқушыларының сөзсаптамын дамытудың ең нәтижелі жолдарының бірі болып табылды. Бұл әдістеме оқушының тек тілдік дағдыларын ғана емес, сонымен бірге ойлау мәдениетін, өзіндік пікірін, сенімділік пен жауапкершілік сезімін қалыптастыратыны анықталды. Педагогикалық бақылау нәтижелері көрсеткендей, 10-сынып оқушыларының сөйлеу деңгейі олардың әлеуметтік белсенділігі мен тұлғалық өз-өзіне сенімділігіне тікелей әсер етеді. Эксперименттік кезеңде байқағандай, сөйлеу қабілеті жоғары оқушылар тек сабақ барысында ғана емес, сонымен қатар жобалық, пікірталастық және сыныптан тыс іс-шараларда да көшбасшылық позиция ұстанды. Олар өз ойларын сенімді түрде жеткізіп, топ ішінде бастама көтеруге бейім болды, яғни тілдік әрекеті олардың әлеуметтік әлеуетін арттырды. Керісінше, сөйлеу деңгейі орта және төмен оқушылардың белсенділігі шектеулі болды. Орта деңгейдегі оқушылар көбіне өздеріне таныс ортада ғана сөйлесуге бейім, жаңа немесе күрделі жағдайларда үнсіз қалуға тырысты. Бұл олардың қарым-қатынас аясын тарылтып, өз пікірін қорғау қабілетін әлсіретті. Ал сөйлеу қабілеті төмен оқушылар қарым-қатынаста тұйық, пікір білдіруден қашқақтайды. Мұндай оқушылар көбіне аудиторияда қобалжып, көпшілік алдында сөйлеуден қорқады. Нәтижесінде, олардың әлеуметтік беделі мен топтағы өз орнын сезіну деңгейі төмендегені байқалды.

Оқушының сөзсаптамын дамыту – білім беру жүйесіндегі ең күрделі әрі стратегиялық бағыттардың бірі. Себебі сөйлеу мәдениеті – адамның ойлау қабілеті, дүниетанымы, логикалық жүйесі мен әлеуметтік белсенділігінің айнасы. Сөйлеуді жетілдіру тек тіл үйретудің мақсаты ғана емес, ол тұлғаның интеллектуалдық және рухани дамуының негізгі шарты болып табылады. Сондықтан мектеп тәжірибесінде сөйлеуді дамыту жұмыстары жүйелі, мақсатты және тұлғаға бағытталған сипатта ұйымдастырылуы қажет.

Қазіргі білім беру парадигмасы оқытудың коммуникативтік бағытын басым ұстануды көздейді. Бұл – тіл үйренуді грамматикалық ережелерді жаттаумен шектеу емес, оны нақты өмірлік қарым-қатынас құралы ретінде меңгертуді білдіреді. Сабақ барысында оқушылардың өзара тілдесуі, пікір алмасуы, сұрақ қою мен жауап беру тәжірибесі басты назарда болуы тиіс. Мұндай тәсіл тілдік дағдыны механикалық жаттаудан емес, нақты қарым-қатынас қажеттілігінен тудырады. Оқушы сөйлеген сайын, ол өз ойын жүйелеуге, логикалық дәлелдеуге және эмоционалды тұрғыда жеткізуге машықтанады.

Сөйлеудің табиғилығын сақтау үшін мұғалім әр сабақты өмірлік жағдаятқа ұқсас тілдік орта ретінде құрастыруы маңызды. Мысалы, пікірталас ұйымдастыру, рөлдік жағдаят құру, өзекті қоғамдық мәселені талқылау немесе әдеби кейіпкердің әрекетін бағалау секілді тәсілдер оқушыларды еркін сөйлеуге, өз ұстанымын дәлелдеуге итермелейді. Мұндай тапсырмалар сөйлеу мәдениетін дамытумен қатар, оқушылардың әлеуметтік ойлауын, шешім қабылдау қабілетін де жетілдіреді.

Сөйлеу дағдыларын қалыптастыруда диалогтік және интерактивті оқыту әдістері ерекше рөл атқарады. «Пікіріңді дәлелде», «қарсы пікір айт», «миға шабуыл», «иә, бірақ...» секілді әдістер оқушыларды белсенді тыңдауға, дәлелмен сөйлеуге, өз ойын нақты әрі мәдени түрде жеткізуге үйретеді. Топтық пікірталас, дебат, жобалық жұмыс және ситуациялық тапсырмалар сөйлеуді тек тілдік шеңберде емес, әлеуметтік контексте дамытуға ықпал етеді. Бұл тәсілдер оқушылардың өз ойын аудитория алдында еркін жеткізуіне, пікірін қорғауына және сыныптағы коммуникациялық мәдениетті қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Жазбаша сөйлеу дағдыларын дамыту да назардан тыс қалмауы тиіс. Эссе, рефлексия, хат, шығармашылық баяндама сияқты жұмыстар оқушыларды ойын құрылымдауға, логикалық дәйектілік сақтауға және дәлелмен сөйлеуге баулиды. Жазбаша сөйлеу – оқушының тілдік қоры мен аналитикалық ойлауының көрсеткіші. Мұндай жұмыстар арқылы оқушы өз мәтінін талдап, рефлексия жасап, сөзді мақсатқа сай таңдауға дағдыланады. Егер мұғалім жазбаша жұмысты талқылауды сабақтың бөлігіне айналдырса, бұл кері байланыстың табиғи мәдениетін қалыптастырады.

Бүгінгі көпмәдениетті ортада тілдік білім берудің тағы бір маңызды бағыты – көптілді коммуникативтік дағдыларды дамыту. Қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі қарым-қатынас үлгілерін салыстыра оқыту оқушының тілдік икемділігін арттырады, түрлі әлеуметтік ортада өз орнын табуға көмектеседі. Бұл тәсіл оқушылардың мәдениетаралық қарым-қатынасқа дайын болуын қамтамасыз етеді және олардың тілге деген қызығушылығын күшейтеді.

Сөйлеу мәдениетін дамытудың заманауи тетіктерінің бірі – цифрлық технологияларды пайдалану. Мультимедиялық презентациялар, бейнежазба немесе подкаст жазу, онлайн пікірталастар өткізу сияқты тапсырмалар оқушылардың сөйлеуін жаңа форматта дамытады. Мұндай жұмыс түрлері оқушылардың ақпараттық, шығармашылық және тілдік құзыреттілігін қатар дамыта отырып, олардың сөйлеу дағдысын өмірмен байланыстыра түседі. Мысалы, оқушы өз дауысы мен сөйлеу қарқынын бейнеталдау арқылы бақылап, өз кемшіліктерін түзете алады – бұл өзін-өзі дамыту мәдениетінің көрінісі.

Сөйлеу дағдыларын дамытуда басты тұлға – мұғалімнің сөйлеу мәдениеті. Мұғалімнің анық, мәнерлі және логикалық жүйелі сөзі оқушы үшін үлгі. Сыныптағы тілдік атмосфера еркін, қолдау көрсететін сипатта болуы керек. Мұғалім қателікті сынау емес, оны өсу мүмкіндігі ретінде көрсету арқылы оқушының сенімін арттыра алады. Егер бала өз ойын ашық айтуға қорықпаса, ол дамуға ұмтылады, сөйлеу әрекеті тұлғалық қажеттілікке айналады.

Сөйлеуді дамытудағы тағы бір маңызды аспект – бағалау мен кері байланыс мәдениеті. Оқушының сөзін бағалауда мұғалім тек қате іздеуге емес, ой мазмұнын, дәлелдердің қисындылығын, сөздік байлық пен бейнелілікті ескергені жөн. Дұрыс ұйымдастырылған кері байланыс оқушыны ынталандырып қана қоймай, оның өз дамуын түсінуге, тілдік сенімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда, сөйлеу дағдыларын дамыту жұмысы – оқушының рухани, интеллектуалдық және әлеуметтік әлеуетін ашудың маңызды құралы. Бұл бағыт жүйелі жүзеге асқан жағдайда, оқушы тек жақсы сөйлейтін емес, мәдениетті, өз пікірін негіздеп жеткізе алатын, өзгелермен тиімді қарым-қатынас орната білетін тұлғаға айналады. Сөйлеу мәдениеті – адамның ішкі мәдениетінің сыртқы көрінісі. Ал мектептің міндеті – сол ішкі әлеуетті ашып, қоғамға жауапты, ойлы, тілдік және азаматтық тұрғыдан жетілген жас ұрпақты тәрбиелеу.

**Қорытынды.** Зерттеу нәтижелері оқушының сөзсаптамын дамыту мәселесінің қазіргі қоғамда тек тілдік емес, әлеуметтік маңызының зор екенін айқындады. Сөйлеу мәдениеті – тұлғаның интеллектуалдық дамуы мен рухани кемелденуінің ғана емес, оның қоғаммен өзара байланысқа түсу қабілетінің де басты көрсеткіші. Мектеп қабырғасындағы тілдік тәжірибе – оқушының әлеуметтік қалыптасуы мен өзін-өзі тануының негізі.

Жүргізілген педагогикалық зерттеу барысында жоғары сынып оқушыларының сөйлеу дағдылары мен әлеуметтік белсенділігі арасында тікелей байланыс бар екені дәлелденді. Сөздік қоры бай, логикалық ойлауы дамыған оқушылар пікірталасқа белсенді қатысып, өз ұстанымын дәлелмен қорғауға бейім болды. Керісінше, сөйлеу белсенділігі төмен оқушыларда өз ойын еркін білдіру, тыңдаушымен байланыс орнату және әлеуметтік ортада өзін сенімді ұстау қиындықтары байқалды. Бұл сөйлеу қабілетінің жеке тұлғаның әлеуметтік беделі мен өзін-өзі бағалауына әсер ететінін көрсетті.

**Мүдделер қақтығысы:** Авторлар мүдделер қақтығысының жоқ екенін мәлімдейді.

#### ӘДЕБИЕТТЕР:

- 1 **Маралбек Е. Ахмет Байтұрсынұлының «Тіл-құрал» еңбегіндегі қазақ емле ережелерінің құрылымдық ерекшелігі және оның ғылыми негізі** [Мәтін] / Е. Маралбек // Аль-Фараби. – 2022. – Т. 80. – № 4. – Б. 89-105. <https://doi.org/10.48010/2022.4/1999-5911.08>.
- 2 **Hussein B.A.S., Abushihab I. A critical review of Ferdinand de Saussure's linguistic theory** [Text] / B.A.S. Hussein, I. Abushihab // Studies in Literature and Language. – 2014. – Vol. 8, no. 1. – P. 57-59.
- 3 **Di Camargo I., de Souza F.M., da Silva V.A. Possible paths for understanding human sciences with Mikhail Bakhtin** [Text] / I. Di Camargo, F.M. de Souza, V.A. da Silva // Open Minds International Journal. – 2020. – Vol. 1, no. 1. – P. 1-7. <https://doi.org/10.47180/OMIJ.V1I1.13>.
- 4 **van der Veer R., Zavershneva E. The final chapter of Vygotsky's Thinking and Speech: A reader's guide** [Text] / R. van der Veer, E. Zavershneva // Journal of the History of the Behavioral Sciences. – 2018. – Vol. 54, no. 2. – P. 101-116. <https://doi.org/10.1002/jhbs.21893>.
- 5 **Ufimtseva N.V. Language, Consciousness, Culture in the Theory of Speech Activity** [Text] / N.V. Ufimtseva // Languages and Migration in a Globalized World. – 2020. – P. 434-440.
- 6 **Borsboom D. Theory construction methodology: A practical framework for building theories in psychology** [Text] / D. Borsboom // Perspectives on Psychological Science. – 2021. – Vol. 16, no. 4. – P. 756-766. <https://doi.org/10.1177/1745691620969647>.
- 7 **Logan R.M., Johnson C.E., Worsham J.W. Development of an e-learning module to facilitate student learning and outcomes** [Text] / R.M. Logan, C.E. Johnson, J.W. Worsham // Teaching and Learning in Nursing. – 2021. – Vol. 16, no. 2. – P. 139-142. <https://doi.org/10.1016/j.teln.2020.10.007>.
- 8 **Cox N. Reclaiming Conversation: the Power of Talk in a Digital Age** Book Review [Text] / N. Cox // eJournal of Public Affairs. – 2021. – Vol. 10, no. 1. – P. 5-7.
- 9 **Kafai Y.B., Burke Q. Connected gaming: What making video games can teach us about learning and literacy** [Text] / Y.B. Kafai, Q. Burke // Mit Press. – 2024.

- 10 Harari Y.N. **21 Lessons for the 21st Century** [Text] / Y.N. Harari. – Random House. – 2019, 416 p.
- 11 Chernigovskaya T.V. **Biology, environment, and culture: From animal communication to human language and cognition** [Text] / T.V. Chernigovskaya // Bulletin of St. Petersburg State University. – 2020. – Vol. 36, iss. 1. – P. 157-170. <https://dx.doi.org/10.21638/SPBU17.2020.113>.
- 12 Woolard K.A. **Language ideology** [Text] / K.A. Woolard // The international encyclopedia of linguistic anthropology. – 2020. – P. 1-21.
- 13 Oral U. **Netiquette: Fundamentals of etiquette in digital communication** [Text] / U. Oral // European Journal of Theoretical and Applied Sciences. – 2023. – Vol. 1, no. 5. – P. 833-847. [https://doi.org/10.59324/ejtas.2023.1\(5\).70](https://doi.org/10.59324/ejtas.2023.1(5).70).
- 14 Lewiński M. **Norms of public argument: A speech act perspective** [Text] / M. Lewiński // Topoi. – 2023. – Vol. 42, no. 2. – P. 349-356. <https://doi.org/10.1007/s11245-023-09918-1>.

## REFERENCES:

- 1 Maralbek E. Akhmet Bajtursynulynyn «Til-kural» enbegindegi kazak emle erezhelerinin kurylymdyk erekshegi zhane onyn gylimi negizi [Structural features of the rules of Kazakh spelling in the work "til-tool" by Akhmet Baitursynov and its scientific basis]. *Al'-Farabi*, 2022, vol. 80, no. 4, pp. 89-105. <https://doi.org/10.48010/2022.4/1999-5911.08>. (In Kazakh)
- 2 Hussein B.A.S., Abushihab I. **A critical review of Ferdinand de Saussure's linguistic theory.** *Studies in Literature and Language*, 2014, vol. 8, no. 1, pp. 57-59.
- 3 Di Camargo I., de Souza F.M., da Silva V.A. **Possible paths for understanding human sciences with Mikhail Bakhtin.** *Open Minds International Journal*, 2020, vol. 1, no. 1, pp. 1-7. <https://doi.org/10.47180/omij.v1i1.13>.
- 4 van der Veer R., Zavershneva E. **The final chapter of Vygotsky's thinking and speech: A reader's guide.** *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 2018, vol. 54, no. 2, pp. 101-116. <https://doi.org/10.1002/jhbs.21893>.
- 5 Ufimtseva N.V. **Language, Consciousness, culture in the theory of speech activity.** *Languages and Migration in a Globalized World*, 2020, pp. 434-440.
- 6 Borsboom D. et al. **Theory construction methodology: A practical framework for building theories in psychology.** *Perspectives on Psychological Science*, 2021, vol. 16, no. 4, pp. 756-766. <https://doi.org/10.1177/1745691620969647>.
- 7 Logan R.M., Johnson C.E., Worsham J.W. **Development of an e-learning module to facilitate student learning and outcomes.** *Teaching and Learning in Nursing*, 2021, vol. 16, no. 2, pp. 139-142. <https://doi.org/10.1016/j.teln.2020.10.007>.
- 8 Cox N. **Reclaiming conversation: the power of talk in a digital age. Book review.** *eJournal of Public Affairs*, 2021, vol. 10, no. 1, pp. 5-7.
- 9 Kafai Y.B., Burke Q. **Connected gaming: What making video games can teach us about learning and literacy.** Mit Press, 2024.
- 10 Harari Y.N. **21 Lessons for the 21st Century.** Random House, 2019, 416 p.
- 11 Chernigovskaya T.V. **Biology, environment, and culture: From animal communication to human language and cognition.** *Vestnik of Saint Petersburg University. Philosophy and Conflict Studies*, 2020, vol. 36, iss. 1, pp. 157-170. <https://dx.doi.org/10.21638/SPBU17.2020.113>.
- 12 Woolard K.A. **Language ideology.** *The international encyclopedia of linguistic anthropology*, 2020, pp. 1-21.
- 13 Oral U. **Netiquette: Fundamentals of etiquette in digital communication.** *European Journal of Theoretical and Applied Sciences*, 2023, vol. 1, no. 5, pp. 833-847. [https://doi.org/10.59324/ejtas.2023.1\(5\).70](https://doi.org/10.59324/ejtas.2023.1(5).70).
- 14 Lewiński M. et al. **Norms of public argument: A speech act perspective.** *Topoi*, 2023, vol. 42, no. 2, pp. 349-356. <https://doi.org/10.1007/s11245-023-09918-1>.

**Жіберілген күні:** 14 мамыр 2026 ж. **Қабылданған күні:** 16 маусым 2026 ж.

**Жарияланған күні:** 30 қыркүйек 2026 ж.

## Авторлар туралы мәліметтер:

Кайырбаева Жазира Куатбековна\* – сениор-лектор, докторант, Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Қазақстан Республикасы, 070002 Өскемен қ., 30-шы Гвардиялық дивизия көш. 34, тел.: 87079907615, e-mail: zhazok-29@mail.ru.

Рахметова Райгуль Садуакасовна – педагогика ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан Республикасы, 050010, Алматы қ., Достық даңғ. 13, тел.: 87051812327, e-mail: raigul.67@mail.ru.

Кайырбаева Жазира Куатбековна\* – сениор-лектор, докторант, Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова, Республика Казахстан, 070002 г. Усть-Каменогорск, ул. 30-й Гвардейской дивизии, 34, тел.: 87079907615, e-mail: zhazok-29@mail.ru.

Рахметова Райгуль Садуакасовна – доктор педагогических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Республика Казахстан, 050010 г. Алматы, просп. Достык 13, тел.: 87051812327, e-mail: raigul.67@mail.ru.

Kaiyrbayeva Zhazira Kuatbekovna\* – Senior Lecturer, PhD student, Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Republic of Kazakhstan, 070002, Ust-Kamenogorsk, 34 30-ya Gvardeiskaya Diviziya Str., tel.: 87079907615, e-mail: zhazok-29@mail.ru.

Rakhmetova Raigul Saduakassovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Republic of Kazakhstan, 050010, Almaty, 13 Dostyk Ave., tel.: 87051812327, e-mail: raigul.67@mail.ru.

МРНТИ 14.35.07

УДК 378.147.88

<https://doi.org/10.52269/SEPT2632129>

### **ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ГОТОВНОСТЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ УНИВЕРСИТЕТОВ КАЗАХСТАНА И ФИНЛЯНДИИ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ**

Калимова А.Д.\* – PhD, руководитель образовательной программы «Педагогика и методика начального обучения» высшей школы педагогики, Павлодарский педагогический университет имени Элкей Марғұлан, г. Павлодар, Республика Казахстан.

Жекибаева Б.А. – кандидат педагогических наук, профессор кафедры педагогики и методики начального обучения, Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Республика Казахстан.

Жапарова Б.М. – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, декан высшей школы педагогики, Павлодарский педагогический университет имени Элкей Марғұлан, г. Павлодар, Республика Казахстан.

Балабеков К.А. – старший преподаватель, кафедра изобразительного искусства и дизайна, Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Республика Казахстан.

В статье рассматривается проблема сформированности профессиональной готовности преподавателей высшей школы Казахстана и Финляндии к осуществлению смешанного обучения. Цель исследования заключается в сравнительном анализе уровней профессиональной готовности преподавателей вузов двух стран к использованию смешанного формата обучения. Методология исследования основывалась на компонентной модели профессиональной готовности, включающей ценностный, содержательный и деятельностный компоненты. Для получения эмпирических данных использовались методы анкетирования, диагностики профессионально-ориентированных заданий, а также контент-анализ силлабусов дисциплин. В исследовании приняли участие 342 преподавателя трех университетов. В состав выборки вошли преподаватели НАО «Павлодарский педагогический университет имени Элкей Марғұлан» – 148 респондентов, НАО «Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова» – 82 участника и 112 преподавателей University of Jyväskylä. Результаты исследования свидетельствуют о том, что при наличии позитивного отношения к смешанному обучению значительная доля преподавателей демонстрирует недостаточный уровень профессиональной готовности, преимущественно ценностного компонента. При этом преподаватели University of Jyväskylä показали более высокие показатели по содержательному и деятельностному компонентам. Вместе с тем, преподаватели казахстанских вузов чаще вовлечены в разработку и внедрение курсов, реализуемых в смешанном формате. Результаты исследования послужили основанием для разработки рекомендаций, направленных на совершенствование системы профессиональной подготовки преподавателей в условиях расширения смешанного обучения. Отдельные этапы исследования были реализованы в рамках научной стажировки в University of Jyväskylä, Finland.

**Ключевые слова:** смешанное обучение, профессиональная готовность, преподаватели высшей школы, Казахстан, Финляндия, цифровая педагогика, обучающиеся.

### **ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ФИНЛЯНДИЯ УНИВЕРСИТЕТТЕРІ ОҚЫТУШЫЛАРЫНЫҢ АРАЛАС ОҚЫТУДЫ ҚОЛДАНУҒА КӘСІБИ ДАЯРЛЫҒЫ**

Калимова А.Д.\* – PhD, педагогика жоғары мектебінің «Бастауышта оқытудың педагогикасы мен әдістемесі» білім беру бағдарламасының жетекшісі, Элкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы.